

УДК 316.4:378.4

Л. М. Хиженяк

ЕВОЛЮЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УНІВЕРСИТЕТУ

У статті розглядається еволюція соціальної відповідальності університету. Соціальна відповідальність виступає як іміджовою характеристикою університету, так і фактором його конкурентоспроможності (успіху). Через принцип соціальної відповідальності університети мають можливість перейти від розвитку в логіці виживання, до інтеграції у суспільство. Автор доводить, що сучасним викликам відповідає стратегія розділеної відповідальності суб'єктів, які задіяні у сфері вищої освіти або користуються результатами діяльності цієї сфери. При цьому соціально відповідальну поведінку мають демонструвати, розділяючи повноваження та ресурсну базу, всі сторони, які зацікавлені в конкретному освітянському проекті.

Ключові слова: вища освіта, університет, функції університету, соціальна відповідальність, ринок освітніх послуг.

Проблема дотримання етичних стандартів в діяльності будь-якої організації загострюється тоді, коли не виправдовуються очікування з боку суспільства щодо ефективності її діяльності. Повною мірою це відноситься до вищої освіти, яка є не тільки багатофункціональною, але й визначальною в сучасному «суспільстві знань». Адже інтелектуалізація різних сфер суспільного життя знаходиться в прямій залежності від освітньої діяльності.

В Україні у процесі соціальної модернізації трансляція соціального замовлення на освітні послуги стає все менш пов'язаною з державними інституціями і цілеспрямованим державним впливом на сферу освіти. Ресурсна, економічна, ідеологічна залежність освіти від держави зменшується, що вимагає розробки та впровадження нових систем соціальної взаємодії учасників освітнього процесу. При цьому пошуки ціннісної основи цих взаємодій не можуть не враховувати метапарадигмальні зрушення, які відбулися в соціальних науках сьогодення, а саме: перехід від концепції усталеності соціальних систем до концепції їх рухливості, коли соціальний порядок представляється продуктом конструювання суб'єктами. Світ організацій, у т. ч. сфери вищої освіти, конструюється багатьма зацікавленими суб'єктами, які можуть розділяти різні цінності, мати різне бачення місця і ролі конкретного

виду освітніх організацій у суспільстві (особливо наочно це проявляється при порівнянні соціальної відповідальності комерційних та некомерційних організацій).

Існує широкий розкид думок щодо того, в чому має полягати соціальна відповідальність тих, хто зацікавлений в освіті, хоча її необхідність, як правило, не заперечується. Відмічається різноманіття існуючих інтерпретацій відповідальності. Так, В. Канке визначив основні концепції відповідальності: античну («пофарбований у тони етики чеснот космоцентризм»), середньовічну («теоцентризм»), класичну («егоцентризм»), сучасну або неокласичну («соціолінгвоцентризм») [Канке, 2003, с. 287]. У постмодерністських трактуваннях відповідальності найбільших метаморфоз зазнають об'єкти відповідальності.

Які об'єкти відповідальності сучасних освітніх організацій – це питання також залишається дискусійним. Гостроти цій проблемі додає невизначеність моделі розвитку університету за умов ринку освітніх послуг. Адже якщо розбудовувати модель так званого «підприємницького університету», то його діяльність, як правило, пропонують оцінювати за схемою оцінки будь-якої бізнесової структури. Історична еволюція взаємовідносин бізнес-структур і суспільства в західній науковій традиції описується у вигляді схеми: благодійність – етика служіння – етика відповідальності, причому остання оцінюється як вища з форм етичної свідомості сучасних виробників товарів та послуг (у т. ч. тих, що реалізуються на ринку освітніх послуг). Хоча сьогодні етика відповідальності розвивається паралельно з індивідуалістичною етикою успіху і орієнтує суб'єктів на рух до мети (в першу чергу, економічної) всіма доступними засобами, вони починають взаємно доповнювати одна одну, так як обидві розвиваються в певному соціокультурному контексті. Однак вчені визнають, що симбіоз етики відповідальності та етики успіху породжує безліч проблем [Зарубина, 2004, с. 96].

Соціальна відповідальність передбачає добровільність участі у вирішенні соціальних проблем, вихід за межі нормативних вимог щодо поведінки різноманітних організацій. В якості прикладу Р. Фалмер [Фалмер, 1992, с. 31] наводить таку ієрархію соціальної відповідальності, що складається з чотирьох рівнів: на першому рівні будь-яка організація демонструє підпорядкування прийнятим і чинним законам; другий рівень характеризується наявністю визнання очікувань громадськості; на третьому рівні відбувається передбачення організацією нових вимог і, нарешті, четвертий рівень – це перехід організації до стратегії лідирування в суспільстві.

Вчені досліджують соціальну відповідальність окремих суб'єктів освітнього процесу, наприклад, студентів. Так, О. Донева соціальну відповідальність студентів пов'язує з освоєнням ними соціальних ролей, з їхньою пізнавальною активністю і зазначає, що соціальна відповідальність складається з таких компонентів, як когнітивно-інформаційний, мотиваційно-ціннісний, результативно-діяльнісний, рефлексивно-прогностичний [Донева, 2014]. Разом з тим недостатньо вивченою залишається соціальна відповідальність освітніх установ, які наразі адаптуються до нових соціальних, економічних, політичних умов життєдіяльності.

Мета статті полягає у висвітленні еволюції соціальної відповідальності університету.

Університетська автономія на всіх етапах розвитку університету вимагала включення до його місії соціальної відповідальності, принципу, на якому базується його взаємодія з суспільством в конкретному часопросторі. Зміст, механізми соціальної відповідальності університету визначають прийнята в конкретному суспільстві модель університету і національно-державна специфіка системи вищої освіти. У сучасному глобальному світі на соціальну відповідальність університету впливають як глобальні процеси (наприклад, інтернаціоналізація освіти, її стандартизація, уніфікація), так і соціальне замовлення від суспільства зберігати і розвивати у студентів національну ідентичність, дотримуватися національних стандартів освіти.

Розширення трактування соціальної відповідальності різних організацій, як комерційних, так і некомерційних (у т. ч. у сфері вищої освіти) – вимога нашого часу. Науковці зазначають, що «для України тема корпоративної соціальної відповідальності поки залишається новою. Поняття КСВ в Україні вивчалось мало; зачіпалися лише окремі його аспекти – благодійність, спонсорство і соціальний брендинг» [Буко, 2006, с. 155]. Для вітчизняних університетів ця проблема загострилася внаслідок відмови від державної монополії у сфері фінансування вищої школи. Посилюється соціальна відповідальність університету за своє існування, адже тепер треба шукати спонсорів, меценатів. А щоб вони працювали системно і тривалий час, їх доцільно залучати до наглядових або піклувальних рад, які є громадськими органами і мають широкі можливості формувати імідж, репутацію того чи іншого університету, підвищувати його інвестиційну привабливість.

Проблема соціальної відповідальності університету актуалізується з низки причин. По-перше, невизначеність повноважень і обов'язків суб'єктів освітнього процесу за умов модернізації суспільних відносин призводить до

абсолютизації юридичного аспекту відповідальності і недооцінки соціальної її складової. По-друге, принцип відповідальності в ієрархічній соціальній системі діє за іншими законами, ніж в соціальній системі, що побудована на демократичних засадах і є гнучкою. По-третє, за умов турбулентності зовнішнього середовища університету принцип соціальної відповідальності стає системоутворюючим завдяки його здатності встановлювати соціальний порядок, що відповідає основним суспільним цінностям. По-четверте, інституціоналізація соціальної відповідальності відбувається за іншими основами, ніж відповідальність юридична. Г. Йонас обґрунтовано довів, що відповідальність базується на певних етичних засадах, а не лише правових [Йонас, 2004].

Вважається, що вищому навчальному закладу (університету) «як соціально відповідальному інституту притаманні як спільні з іншими соціальними інститутами, так і особливі, властиві тільки йому ролі в суспільному розвитку – в самій природі його існування закладений соціальний характер, що виявляється у підвищенні рівня освіти населення і розвитку особистості» [Ниязова, 2008]. Однак у ринковому суспільстві в еволюції університету відбуваються зміни, які в першу чергу змушують переосмислити співвідношення соціального і економічного у його функціонуванні і розвитку, і, як наслідок, вимагають перегляду критерії і показники соціальної відповідальності університету.

В умовах безперервної освіти соціальна відповідальність університету не закінчується видачею випускникам дипломів, оскільки суспільство перейшло «від освіти на все життя до освіти все життя». Змінюються відносини між університетом та роботодавцями – сучасними корпораціями, оскільки «професійні знання швидко застарівають: випускник вузу, що приходить на виробництво, бачить новинки, яким його не навчали. Це однозначно знижує його ресурси зростання в професії. Корпораціям у цій ситуації доводиться витратити величезні кошти на адаптацію молодих спеціалістів на виробництві, організувати навчання власними силами. У корпорацій закономірно зростає незадоволеність системою освіти, та й самі навчальні заклади відчувають дефіцит актуальної інформації» [Симакова, 2012, с. 169].

Науковці твердять, що рекламного супроводу діяльності організацій в сучасному суспільстві недостатньо для того, щоб організація була життєздатною, тільки засобами реклами та PR-акціями довіру цільових груп не сформувати. Тому виказується думка щодо необхідності розробки нової ціннісної концепції розвитку сучасних організацій, в основі якої ідея

корпоративної соціальної відповідальності організації перед суспільством [Nourick, 2001]. Спершу ця ідея пропагувалася серед господарських (економічних) організацій, однак вона є плідною і для університетів, які приймають виклики ринку освітніх послуг і усвідомлюють необхідність соціальної взаємодії із зацікавленими в освіті суб'єктами.

Питання соціальної відповідальності сучасного університету є дискусійним, як і визначення його місії та принципів функціонування в ринковому суспільстві. Дещо спрощеним нам видається підхід деяких науковців, які ототожнюють соціальну відповідальність освітніх установ і бізнесових структур, закликають університети бути соціально відповідальними на зразок комерційних організацій на тій підставі, що «у сучасному світі університет – це «двигун» регіонального розвитку. Сьогодні університети покликані стати основними ресурсними центрами для суспільства і держави, здійснюючи соціальну функцію. Виконуючи свої зобов'язання перед спільнотою, вони змушені не тільки займатися наукою і викладанням, але й дотримуватися етики корпоративної соціальної відповідальності за принципом бізнес-інституцій». Погодитися можна лише з тим, що «соціальна відповідальність університету корисна для довгострокового успіху самого вузу і для суспільства в цілому, тому повинна бути невід'ємною частиною його стратегії і довготривалої політики» [Лавров, Степанова, 2012].

Вимірювання соціальної відповідальності університету наштовхується на проблему оцінки соціальних ефектів його діяльності. Оцінити рівень соціальної відповідальності сучасного університету можна лише за кінцевими результатами його діяльності, які віддалені у майбутнє і передбачають постійну взаємодію з роботодавцями, серед яких корпорації. Однак, як свідчать дослідження, останні, «... як правило, найчастіше більше стурбовані сьогодишніми проблемами, ніж проблемами майбутніх поколінь» [Шевченко, 2014]. Механізми взаємодії між університетами і роботодавцями все ще не є усталеними, не відпрацьовані механізми зворотнього зв'язку. Однак при складанні рейтингів університетів постає необхідність розробки показників, які б свідчили про соціальну відповідальність конкретного університету.

Існує підхід, згідно з яким соціальна відповідальність університету реалізується в двох напрямках: по-перше, через інтернаціоналізацію (її характеризують такі показники, як навчання іноземних громадян, залучення зарубіжних викладачів, закордонні стажування викладачів, студентські обміни, міжнародні дослідження, конференції, гранти, англomовний сайт університету) і по-друге, через регіоналізацію, яка проявляється у співпраці університету з

бізнесом, науковими центрами, суспільством, іншими навчальними закладами та органами влади (місцевими, регіональними) [Лавров, Степанова, 2012].

Відзначимо, що чисельність іноземних студентів є одним з критеріїв, який QS WorldUniversityRankings враховує при складанні топ-500 кращих університетів. Цей показник має певні переваги щодо відображення соціальної відповідальності університету, адже свідчить про його конкурентоспроможність, тобто його потенційні можливості реалізовувати свої функції, у т. ч. соціальну відповідальність. Зазначимо, що в Україні фіксується позитивна динаміка щодо кількості іноземних студентів та підвищення їхньої частки в загальній кількості студентів: у 2000/01 н.р. – 12,9 тис. осіб (0,67 % до загальної чисельності вітчизняних студентів), 2007/н.р. – 32,6 тис. осіб (1,16 % відповідно), 2012/3 н.р. – 49,0 тис. осіб (2,26 %), 2013/14 н.р. – 59,4 тис. осіб (2,89 %) [Хмелевська, 2014, с. 29].

Дані опитувань роботодавців свідчать про те, що «університет несе соціальну відповідальність: за якість підготовки молодих фахівців; рівень фахівців, що відповідає сучасним вимогам підприємств і задовольняє їхні потреби в інноваційному розвитку; формування як професійних, так і особистісних компетенцій випускників, що сприяють їхній кар'єрі на підприємстві; високий рівень кваліфікації професорсько-викладацького складу; працевлаштування випускників та їх успішну адаптацію на виробництві як молодих фахівців; організацію системи взаємодії з підприємствами регіонального промислового комплексу з різних аспектів діяльності» [Барабліна, Мехришвили, 2012, с. 216].

Сучасні університети не можуть не взаємодіяти також з територіальними громадами і органами місцевого самоврядування. Ми поділяємо позицію Д. Чарльза, згідно з якою оцінка ролі університету в розвитку місцевого співтовариства носить як філософський, так і методологічний характер. Університети не є установами, що існують поза суспільної системи, у т. ч. територіальної. Точніше, університети вбудовані в різні типи спільнот, частина яких мають місцеве значення, частина – глобальне. З цієї точки зору університети є невід'ємною частиною місцевої, національної та глобальної суспільних систем, що формують частину того, що прийнято називати суспільством [Charles, 2005].

Подальший розвиток університетів вимагає переходу до добровільної та активної соціальної відповідальності усіх зацікавлених у розвитку вищої освіти суб'єктів [Хижняк, 2013]. Соціальна відповідальність виступає як їх іміджевої характеристикою, так і фактором успіху. Через принцип соціальної

відповідальності університети мають можливість перейти від розвитку в логіці виживання, до інтеграції у суспільство через стратегію розділеної відповідальності. Так, в них формуються піклувальні ради, які є втіленням демократизації навчального закладу, його відкритості. В університетах виникають сервісні служби, переважною орієнтацією яких стає зосередженість на гармонізації відносин між ринком освітніх послуг і ринком праці. Успішна реалізація цих та інших модернізаційних ініціатив у сфері вищої освіти вимагає співпраці держави, адміністрації університетів, бізнесових структур і громадських організацій на засадах розділеної відповідальності. Для України важливою є розробка моделі соціальних комунікацій з питань забезпечення якості освіти між зацікавленими сторонами (як в середині країни, так і з країнами ЄС). Цьому може сприяти відповідна інфраструктура у просторі вищої освіти, яка б забезпечувала ефективне функціонування і розвиток університетів. Складовими такої інфраструктури є такі компоненти: 1) законодавство, за допомогою якого унормовується у правовому полі і легітимізується освітня діяльність університету відповідно до вимог сучасності; 2) відповідні громадські органи – різного роду комісії, комітети і т. ін., які проводять адміністративну, правову, соціальну політику, контролюють дотримання університетами принципу соціальної відповідальності; 3) піар і форми суспільного нагляду за університетами.

Висновки. Сучасним викликом відповідає стратегія розділеної відповідальності тих суб'єктів, які задіяні у сфері вищої освіти або користуються результатами діяльності цієї сфери. При цьому соціально відповідальну поведінку мають демонструвати, розділяючи повноваження, ресурсну базу, всі зацікавлені в конкретному освітянському проекті сторони.

Подальшого наукового супроводу потребують соціальні технології реалізації соціальної відповідальності сучасного університету.

Джерела:

Барабліна С. В., Мехришвили Л. Л. Соціальна відповідальність: роль вищих навчальних закладів // Вестник міжнародних організацій. – 2012. – № 1 (36).

Буко С. Корпоративна соціальна відповідальність як принцип ціннісно орієнтованого менеджменту // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2006. – № 2.

Донева О. В. Критерії сформованості соціальної відповідальності студентів вузу // Фундаментальні дослідження. – 2014. – № 3 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rae.ru/fs/?section=content&op=show_article&article_id=100_02987

Йонас Г. Принцип ответственности. Опыт этики для технологической цивилизации; пер. с нем. – Москва : Айрис-пресс, 2004.

Зарубина Н. Н. Этика служения и этика ответственности в культуре русского предпринимательства // Общественные науки и современность. – 2004. – № 1.

Канке В. А. Этика ответственности. Теория морали будущего. – Москва : Логос, 2003.

Лавров А. А., Степанова Н. Р. Интернационализация образования как направление реализации социальной ответственности учебных заведений // Современные проблемы науки и образования. – 2012. – № 5 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.science-education.ru/105-6929

Ниязова М. В. Функции вуза как социально ответственного института // Евразийский международный научно-аналитический журнал «Проблемы современной экономики». – № 2 (26). – 2008 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1942>

Симакова А. А. Корпоративное образование в российских компаниях: социологический анализ // Вестник Института социологии. – 2012. – № 4.

Фалмер Р. М. Энциклопедия современного управления. Т. 5. – Москва : ВИПэнерго, 1992.

Хижняк Л. М. Принцип соціальної відповідальності в реалізації публічного управління в сфері освіти // Публічне управління: виклики ХХІ століття. Збірник тез XIII Міжнародного наукового конгресу, 21-22 березня 2013 р. – Харків : Вид-во ХАРІ НАДУ «Магістр», 2013.

Хмелевська О. М. Основні трансформаційні зрушення у системі вищої освіти в Україні // Демографія та соціальна економіка. – 2014. – № 2 (22).

Шевченко Т. П. Проблема корпоративної соціальної відповідальності в умовах глобалізації // Ефективна економіка. – 2014. – № 3 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2850>

Charles D. R. Universities and Engagement with Cities, Regions and Local Communities // Rebalancing the Social and Economic. Learning, Partnership and Place / C. Duke, M. Osborne, B. Wilson (eds.). – NIACE, 2005.

Nourick S. Corporate Social Responsibility // Partners for Progress: Towards a New Approach Roundtable. – 2001. – Vol. 1 (12).

L. Khyzhniak. Evolution of Social Responsibility of University.

The article deals with the evolution of the social responsibility of the university. Social responsibility serves as a fashion characteristic of the university and its competitiveness factor (factor of success). Because of the principle of social responsibility, universities have the opportunity to move from a logic of survival, to integrate into society. The author argues that to the modern challenges respond the strategy of shared responsibility for those actors that involved in higher education or

using the results of this sphere. Socially responsible behaviour must demonstrate, sharing authority and resource base, all sides that are interested in a particular educational project.

***Keywords:** higher education, university, university function, social responsibility, education market.*

УДК 316.354:351/354 :373

В. В. Горбов

ОСВІТНІЙ АУДИТ ЯК ДІЄВА СКЛАДОВА УПРАВЛІННЯ ТА СОЦІАЛЬНОГО КОНТРОЛЮ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті акцентується необхідність розвитку дієвих механізмів соціального контролю над якістю вищої освіти в Україні. Розглядається місце й роль освітнього аудиту в концепції соціального контролю, на основі чого виділяються його сутнісні характеристики. Визначається роль освітнього аудиту в структурі управління ВНЗ і забезпечення якості освітніх послуг. Пропонується використання освітнього аудиту як превентивного механізму із запобігання страйкових і силових сценаріїв у вирішенні проблем вищої школи.

***Ключові слова:** соціальний контроль, освітній аудит, діагностика, управління, якість освіти.*

Постановка проблеми. Комплексні дослідження системи й механізмів соціального контролю в управлінні, шляхів і методів його вдосконалення постають одним з найбільш актуальних завдань соціологічної науки. У сучасних кризових та трансформаційних умовах ефективного управління такими складними соціальними організаціями, як система вищої освіти взагалі та ВНЗ зокрема, майже неможливе без дієвого соціального контролю. Складність та динамічність соціального простору ВНЗ обумовлюють необхідність пошуку шляхів та механізмів, здатних забезпечувати ефективність як у цілому системи організаційного управління, так і соціального контролю.

Теоретико-методичні пошуки вдосконалення механізмів соціального контролю актуалізуються та підштовхуються кардинальними змінами й трансформаціями в українському суспільстві. Дуже непростий та трагічний період 2013-2015 рр. продемонстрував відсутність в українській державі дієвих механізмів громадського та соціального контролю, в тому числі і над освітніми закладами. Наслідками цієї безконтрольності були масові мітинги та страйки